
Tomasz Kukowski

SPUŚCIZNA ARCHIWALNA ZARZĄDU ODBUDOWY
ZAMKU W MALBORKU W ZBIORACH ARCHIWUM
PAŃSTWOWEGO W ELBLĄGU Z SIEDZIBĄ
W MALBORKU

Po wycofaniu się wojsk napoleońskich, dzięki działalności nadprezydenta prowincji Prusy Zachodnie Theodora von Schöna, rozpoczęto odbudowę zamku malborskiego. Specjalnie w tym celu powołano Zarząd Odbudowy Zamku w Malborku. Od początku bezpośredni zarząd nad odbudową sprawował wspomniany Theodor von Schön¹. Funkcję kierownika robót i głównego wykonawcę zarządzeń von Schöna sprawował w latach 1819–1850 inżynier, architekt, a zarazem inspektor wałowy Karl August Gersdorff². Jego doradcą został miejscowy proboszcz Wilhelm Ludwig Haebler³, znawca archiwaliów dotyczących Zakonu i historii zamku, oraz malarz i architekt Karl Friedrich Schinkel⁴. Był to tzw. pierwszy romantyczny okres odbudowy. Nową falę zainteresowania losami zamku malborskiego wzbudziły uroczystości stulecia „powrotu” Prus Zachodnich do Królestwa Pruskiego w 1872 r. Wynikiem tego zainteresowania było powołanie w 1882 r. przez ministra wyznań religijnych dr. Gustava von Gosslera⁵

¹ Theodor von Schön (1773–1856), nadprezydent Prus, promotor odbudowy zamku malborskiego. Od 1816 r. nadprezydent Prus Zachodnich, a od 1824 r. również Prus Wschodnich. Po zwolnieniu ze służby państwowej, 15 VI 1842 r. został mianowany burgrabią Malborka.

² M. Arszyński, *Gersdorff Karol August von (1787–1850)*, w: *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 3, Poznań 2006, ss. 78–79.

³ Wilhelm Ludwig Haebler (1768–1841), ur. w Skierkach (niem. Wehlack) niedaleko Barcian. Odybył studia w Królewcu, gdzie przebywał w latach 1785–1788. Później trafił najpierw jako nauczyciel do Kwidzyna (niem. Marienwerder), a następnie w 1794 r. do Malborka. W 1813 r. został pierwszym pastorem kościoła św. Jerzego i inspektorem szkolnym. Pasjonował się historią zamku w Malborku. Po podjęciu decyzji o jego odbudowie przystąpił do opracowywania dziejów warowni. Jako pierwszy zbadał złożone w Królewcu pergamiны dotyczące zamku i jego historii. W 1828 r. został honorowym obywatelem miasta, a jedna z ulic otrzymała jego imię (obecnie ul. Derdowskiego). Zmarł w Malborku w 1841 r.

⁴ Karl Friedrich Schinkel (1781–1841), architekt, urbanista, projektant i malarz. Jeden z najwybitniejszych twórców klasycyzmu w Królestwie Prus. Jako pierwszy postulował wykonywanie inwentaryzacji przed rozpoczęciem prac konserwatorskich. Nadzorował m.in. roboty konserwatorskie na zamku w Malborku.

⁵ Gustav von Gossler (1838–1902), pruski minister spraw wewnętrznych i ds. wyznań religijnych. W 1891 r. powołany na stanowisko nadprezydenta prowincji Prusy Zachodnie, zob. K. Schwabe (Hg.), *Die preußischen Oberpräsidenten 1815–1945*, Büdinger Forschungen zur Sozialgeschichte, Deutsche Führungsschichten in der Neuzeit, Bd. 15, Boppard a. Rhein 1985, s. 318.

na kierownika Zarządu Odbudowy Zamku Konrada Steinbrechta⁶. Stał się on inspiratorem poczynań zmierzających do odbudowy zamku, z pomocą powołanego w 1884 r. Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego⁷. Towarzystwo było ciałem społecznym, powołanym z inicjatywy wysokich urzędników pruskich i cieszącym się honorowym protektoratem cesarskim.

Rekonstrukcję zamku malborskiego wyróżniał wysoki poziom prac inwentaryzacyjnych, badawczych i dokumentacyjnych⁸. Niemal od samego początku istnienia Zarząd Odbudowy Zamku gromadził materiały dokumentujące jego działalność. Ostatecznym wynikiem takiego dokumentowania jest przechowywany w Archiwum Państwowym w Elblągu z siedzibą w Malborku zespół archiwalny Zarządu Odbudowy Zamku w Malborku⁹.

Gromadzenie materiałów dokumentujących XIX-wieczną odbudowę zamku malborskiego rozpoczął nadprezydent prowincji Prusy Theodor von Schön, który po przejściu na emeryturę i otrzymaniu nominacji na burgrabiego Malborka w 1842 r. przejął z registratury Naczelnego Prezydium w Królewcu, rejencji gdańskiej i innych urzędów akta dotyczące zamku i utworzył z nich Archiwum Zamkowe. Narastający zespół akt wzbogacał się o zbiory otrzymane od osób prywatnych oraz o akta własne zarządu odbudowy. 10 maja 1929 r. prezydent rejencji w Kwidzynie, a 15 lipca 1933 r. Sąd Obwodowy w Malborku przekazały ze swoich registratur dalsze akta dotyczące zamku malborskiego. Materiały te przechowywane były na zamku w Malborku do końca wojny. Archiwalia Zarządu Zamku, wraz z innymi aktami administracji Malborka, w toku ewakuacji wywieziono do Grasleben, skąd w 1947 r. zostały zwrócone Polsce i oddane do Archiwum Państwowego w Bydgoszczy¹⁰. Materiały, które pozostały na zamku, uległy poważnym zniszczeniom w czasie działań wojennych 1945 r. Stan akt był zły. Zbutwiałe i rozsypujące się karty wymagały zabiegów konserwatorskich. Powojenne zabiegi konserwatorskie ograniczyły się do powiązania rozsypów w paczki i przełożenia bibułą kart zagrożonych pleśnią. W styczniu 1952 r. materiały archiwalne Zarządu Odbudowy zostały przekazane z Bydgoszczy do Wo-

⁶ M. Arszczyński, *Steinbrecht Conrad Emanuel (1849–1923)*, w: *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, Poznań 2006, ss. 244–246.

⁷ K. Lewalski, *Powstanie i działalność Verein für die herstellung und Ausschmückung der Marienburg (Towarzystwo Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego 1884–1945)*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1995, nr 2, ss. 149–166.

⁸ Na temat odbudowy zamku zob. R. Rząd, *Zamek w Malborku 1882–1945. Dni powszednie odbudowy*, Malbork 2002.

⁹ Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku (dalej: APE), zespół archiwalny nr 206: Zarząd Odbudowy Zamku w Malborku (Schlossbauverwaltung Marienburg) (dalej: ZOZ).

¹⁰ Dane na ten temat przytoczono za: G. Vanhoefer, *Kreis und Stadt Marienburg in den letzten zweienhalb Jahrzehnten bis 1945*, w: *Neues Marienburger Heimatbuch*, hrsg. R. Zacharias, Herford 1967, s. 168.

jewódzkiego Archiwum Państwowego w Gdańsku. Tam w 1953 r. zostały uporządkowane przez Elżbietę Kloss pod nadzorem dyrektora Archiwum Marcina Dragana. Bernard Schmid we wstępie do inwentarza z 1929 r. uzasadniał uporządkowanie akt nie według pochodzenia, zasady proveniencji, ale według treści akt, tłumacząc to rozległym okresem zebranych archiwaliów, wykraczającym znacznie poza okres istnienia pruskiego zarządu zamkiem. Autorka opracowania gdańskiego inwentarza podzielała tę opinię i dokonała podziału zdekompletowanego zniszczeniami wojennymi materiału archiwalnego według grup rzeczowych.

W ówczesnym czasie inwentarz obejmował 560 jednostek aktowych i 319 jednostek dokumentacji ikonograficznej. W okresie od 23 grudnia 1961 do 21 listopada 1963 r. dalszych 19 jednostek aktowych zostało przejętych z Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku i dopisanych do inwentarza książkowego.

W trakcie opracowywania archiwalnego granice chronologiczne zespołu autorka inwentarza z 1953 r. określiła na lata 1799–1943. Z pierwszego szesnastolecia tego okresu pochodzą jednak tylko trzy jednostki aktowe, dotyczące napraw murów i bram; za właściwy początek zespołu należy zatem uważać rok 1815. Natomiast z ostatniego okresu działalności instytucji, tj. z lat 1935–1943 pochodzi osiem jednostek aktowych. Jako posteriora zespołu należy traktować dokumentację fotograficzną zamku, wykonaną w 1950 r. przez gdańskiego fotografa Kazimierza Lelewicza¹¹.

W 1967 r. zespół Zarządu Odbudowy Zamku w Malborku jako depozyt został przekazany do Powiatowego Archiwum Państwowego w Malborku i wpisany do ewidencji zespołów pod numerem 206, w księdze nabytków zarejestrowany pod numerem 247¹².

Wobec budzących zastrzeżenia powierzchowności opisu jednostek aktowych, w 1980 r., w trakcie ponownego opracowywania zespołu, wykonano do części aktowej pogłębiony opis jednostek. W wyniku ponownego opracowania zespołu w roku 1980 liczba jednostek aktowych wzrosła do 617. Złożyły się na to: dopisanie jednostek nieujętych we wcześniejszym inwentarzu, zinwentaryzowanie pojedynczych teczek aktowych oraz bardziej szczegółowe zinwentaryzowanie klisz, które znajdowały się w dwóch kartonach.

Z liczby jednostek, które zachowały się w numerowanych seriach akt i na podstawie braków w tych seriach, wynika, że ogólny stan zachowania szacowa-

¹¹ APE, ZOZ, poz. 617.

¹² Ewidencja zespołów Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku, karta A zespołu nr 206.

ny jest na niemal 90%. Niemal 60% zachowanej części aktowej zespołu stanowią posyty typowe dla kancelarii pruskiej, w większości z nadrukiem zawierającym nazwę urzędu, który je wytworzył – Sądu Powiatowego, rejencji gdańskiej, Urzędu Nadprezydenta Prus Zachodnich. Akta pochodzące z archiwum zamkowego mają w prawym dolnym rogu pieczętę: „Schlossarchiv Marienburg Abteilung ...bNr...”

Ostateczny kształt zespołu ustalony został w 2001 r., kiedy to w jego skład włączono dawny zespół nr 23, określany jako akta Komendantury Królewskiej w Malborku, oraz jednostki wydzielone z akt sądowych znajdujących się w zasobie Archiwum. Obecnie zespół liczy 1021 j.a., co daje 16,25 mb. Daty skrajne dotyczą lat 1815–1943. W skład zespołu wchodzi 608 jednostek aktowych, 43 jednostki fotografii i 370 jednostek inwentarzowych planów i szkiców.

Po ostatecznym opracowaniu zespołu w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku nadany mu został następujący układ grup rzeczowych akt:

- Archiwum Zamku malborskiego z lat 1799–1919, obejmujące 142 j.a., w skład którego wchodzi akta wytworzone przez Królewsko-Pruską Rejencję w Gdańsku, nadprezydenta prowincji Prusy i konserwatora ewangelickiego, przejęte z ich registratur;

- Spisy zbiorów archiwalnych i muzealnych dotyczące zamku z lat 1842–1939, obejmujące 18 j.a.;

- Rękopisy Haeblera o historii zakonu i zamku wykonane w latach 1820–1831, obejmują 11 j.a.;

- Opracowania historyczne, m.in. korespondencja i notatki Steinbrechta i Schmida, wypisy z akt, obejmujące 47 j.a.;

- Odbudowa zamku w latach 1815–1825, obejmuje 12 j.a.;

- Akta dotyczące odbudowy z okresu rządów Gersdorffa, obejmują 56 j.a.;

- Nabywanie gruntów, regulacje granic, procesy o grunty, w sumie 34 j.a.;

- Rachunkowość i dowody rachunkowe odbudowy, kosztorysy i dzienniki finansowe, 262 j.a.;

- Raporty budowlane z lat 1897–1939, obejmują 9 j.a, przy czym brakuje raportów z okresu I wojny światowej, z lat 1910–1920;

- Akta Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku, 14 j.a.;

- Zamek w I i II wojnie światowej, 5 j.a.;

- Dokumentacja fotograficzna: roczniki budowlane, tzw. Baujahry w liczbie 23 j.a.;

- Dokumentacja prasowa, rysunkowa i fotograficzna z innych źródeł z lat 1872–1900, 6 j.a.;

- Negatywy szklane (diapozytywy) dokumentujące odbudowę zamku z lat 1882–1910, 13 j.a.;

- Fotografie rzeźb z kościołów belgijskich, 1 j.a.;
 - Dokumentacja fotograficzna zamku wykonana przez Kazimierza Lelewicza, fotografika gdańskiego w 1950 r. w 156 ujęciach, 1 j.a.;
 - Dokumentacja techniczna – szkice, plany i rysunki z lat 1818–1937, 370 j.a.
- W wyniku przeprowadzonego skontrum zasobu Archiwum w 1997 r. ujawniono jeszcze 33 j.a., które dopisano na końcu inwentarza. Są one uzupełnieniem ośmiu działów: Archiwum Zamkowe – 1 j.a.; Opracowania Haeblera – 3 j.a.; Opracowania i korespondencja Steinbrechta i Schmida – 14 j.a.; Odbudowa czasów Gersdorffa – 1 j.a.; Nabywanie gruntów – 6 j.a., Rachunkowość – 4 j.a.; Towarzystwo Odbudowy i Upiększania Zamku – 4 j.a.

Najliczniejszą grupę akt w zespole Zarządu Odbudowy Zamku stanowią poszyty dotyczące rachunkowości odbudowy zamku, dowody rachunkowe oraz kosztorysy budowy i wystroju poszczególnych wnętrz, zawierające wyceny odrestaurowanych sal i kaplic, ceny ołtarzy, umowy i specyfikacje dostaw oraz listy płac. Grupa ta łącznie liczy 250 j.a. z lat 1817–1935¹³.

Równoległe z pracami rekonstrukcyjnymi zamku malborskiego prowadzone były badania naukowe nad dziejami Zakonu, a także studia porównawcze nad zabytkami architektury. Prace te również zostały włączone do akt Zarządu w postaci 58 poszytów. Składają się na nie opracowania i odpisy z archiwaliów zakonnych, wykonane przez pastora Haeblera, oraz wypisy z Tajnego Archiwum w Królewcu, wykonane przez Steinbrechta¹⁴. Jedną z ciekawostek są też wypisy z akt polskich lustracji zamku ekonomii malborskiej z XVIII w., które Steinbrecht jako pierwszy wykorzystał w pracach restauratorskich¹⁵.

Całość tych prac została także opisana i ujęta w poszytach dotyczących raportów z zarządzania odbudową, w tzw. dziennikach budowy, prowadzonych przez Conrada Steinbrechta w latach 1897–1909 i Bernarda Schmida w latach 1921–1939¹⁶. Sylwetka Conrada Steinbrechta jest także doskonale udokumentowana poprzez zachowane w Zarządzie Odbudowy jego dokumenty osobiste. Dzięki nim istnieje możliwość prześledzenia zarówno życia osobistego, jak i kariery zawodowej Steinbrechta – od mistrza do nadradcy budowlanego, która przyniosła mu ogromny szacunek i uznanie w świecie, co potwierdzone zostało całą masą nadawanych mu odznaczeń¹⁷. Jednym z najbardziej egzotycznych,

¹³ APE, ZOZ, poz. 296–545.

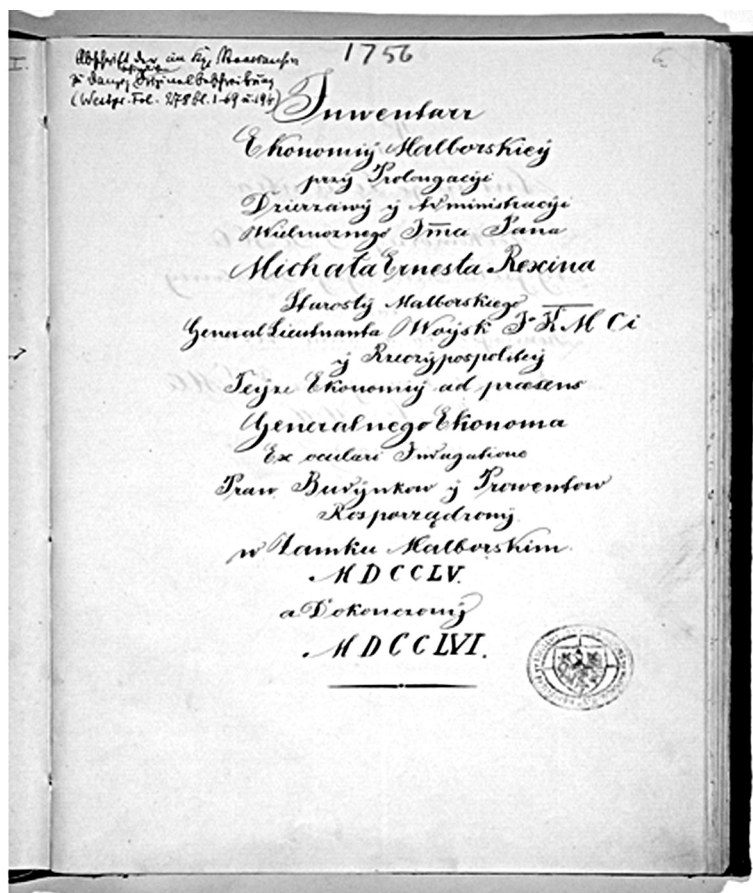
¹⁴ APE, ZOZ, poz. 160–167, 170–172, 181–182, 186.

¹⁵ APE, ZOZ, poz. 194, s. 6.

¹⁶ APE, ZOZ, poz. 546–554. Brakuje dzienników budowy z okresu I wojny światowej, a zarazem schyłkowego okresu prac prowadzonych przez Conrada Steinbrechta.

¹⁷ APE, ZOZ, poz. 59.

na które można natrafić, to pismo w języku farsy od kedywa Egiptu przyznające Steinbrechtowi Order Osmański II klasy z 1918 r.¹⁸

Ryc. 1. Pierwsza strona odpisu Inwentarza ekonomii malborskiej wykonanego w 1756 r. przez Michała Ernsta Rexina. Sam odpis wykonany w 1904 r., Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, zespół archiwalny Zarząd Odbudowy Zamku w Malborku, sygn. 206/194

Z prywatnych dokumentów wyłania się obraz dość zażyłej znajomości z cesarzem Wilhelmem II, czego przykładem może być wizyta monarchy w czerwcu 1902 r. z okazji zakończenia prac na Zamku Wysokim oraz dwudzieściolecia pracy Steinbrechta na zamku, pocztówka nadesłana z Doorn¹⁹, siedziby

¹⁸ Ibidem, ss. 229–230.

¹⁹ Ibidem, s. 248.

cesarza po jego abdykacji, a także kondolencje nadesłane po śmierci Steinbrechta – podpisane osobiście przez Wilhelma II²⁰.

Ryc. 2. Menu śniadania cesarskiego, wydane 5 czerwca 1902 r. w Wielkim Refektarzu na zamku malborskim, w czasie jednej z wizyt cesarza Wilhelma II, Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, zespół archiwalny Zarząd Odbudowy Zamku w Malborku, sygn. 206/41

W czasie prac Steinbrechta cesarz często wizytował zamek malborski, co nie pozostało bez echa również w zachowanych materiałach archiwalnych. Po-

²⁰ Ibidem, s. 260.

śród dokumentów w zespole Zarządu znaleźć można menu śniadania cesarskiego, wydane w czasie wizyty w czerwcu 1902 r.²¹, zaproszenie na uroczysty obiad wystosowane do Steinbrechta²², czy sam porządek uroczystości z otwarcia Zamku Wysokiego z 1902 r.²³

Poza najlepiej zachowanymi prywatnymi dokumentami Steinbrechta, w zespole Zarządu zachowały się też akta dotyczące wykazów całej rzeszy pracowników, ich opłacania, ubezpieczenia i udzielanych urlopów²⁴, a wśród nich posyty dotyczące objęcia stanowiska burgrabiego przez von Schöna oraz zatrudnienia współpracownika i następcy Steinbrechta – Bernarda Schmida²⁵.

Znakomitą możliwością wejrzenia w kolejne fazy procesu odbudowy dają zachowane rysunki inwentaryzacyjne, projekty, szkice oraz fotografie gromadzone w rocznikach budowlanych²⁶. Plany, szkice i rysunki, które zawierają m.in. rekonstrukcje zniszczonych polichromii kościoła czy Wielkiego Refektarza, stanowią 370 jednostek inwentarzowych²⁷. Część z nich wykonana została przez samego Steinbrechta (22 sztuki)²⁸, ale ogromna większość przez współpracowników – licznych artystów sprowadzonych do Malborka, m.in. Dobischa²⁹ i Leopolda Weinmeyera (tego ostatniego zachowanych jest 45 szkiców i projektów)³⁰. Wśród szkiców zachowany jest także jeden projekt witraża do okna w Wielkim Refektarzu, wykonany w 1821 r. przez Karla Friedricha Schinkla³¹.

Wspomniane roczniki budowlane, dokumentujące proces odbudowy zamku, mogły powstać dzięki funkcjonowaniu Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku. To właśnie fundusze Towarzystwa umożliwiły sporządzenie dokumentacji odbudowy zamku z lat 1882–1919 wraz z diapozytywami. Po działalności Towarzystwa pozostało niemal 14 poszytów zawierających wykazy członków, statut, a także bogatą korespondencję w sprawach zakupów muzealiów i witraży³². No i oczywiście same Baujahry.

Chociaż zamek nie miał statusu muzealnego, w odrestaurowywanych pomieszczeniach pojawiało się coraz więcej turystów, co potwierdzają źródła archiwalne, m.in. zgłoszenia zwiedzania zamku z lat 1901–1912. Można wśród nich

²¹ APE, ZOZ, poz. 41, s. 263.

²² APE, ZOZ, poz. 59, s. 57 – uroczysty obiad na Zamku Wysokim 8 IX 1894 r.

²³ APE, ZOZ, poz. 41.

²⁴ APE, ZOZ, poz. 57–58.

²⁵ APE, ZOZ, poz. 142, 56.

²⁶ APE, ZOZ, poz. 574–596.

²⁷ APE, ZOZ, poz. 651–1020.

²⁸ APE, ZOZ, poz. 656, 660, 661, 675, 679, 693, 721, 726–729, 812, 815, 891–893, 910, 930, 931, 935, 942, 971.

²⁹ APE, ZOZ, poz. 784, 797–799, 812, 980.

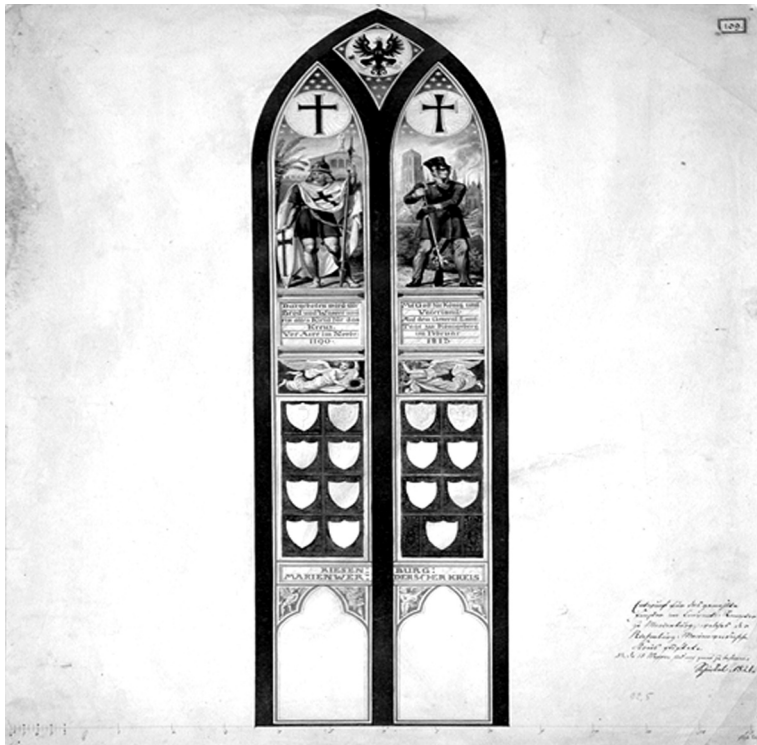
³⁰ APE, ZOZ, poz. 843–859, 861–887.

³¹ APE, ZOZ, poz. 738.

³² APE, ZOZ, poz. 555–568.

natrafić np. na zgłoszenie Akademii Wojskowej w Charlottenburgu z 1910 r.³³ czy pozszyty dotyczące zwiedzania zamku w latach 1920–1924³⁴. Istnieje też możliwość prześledzenia ruchu turystycznego w okresie II wojny światowej pod względem statystycznym, a to dzięki zachowanej księdze sprzedaży biletów z lat 1940–1943³⁵. Najstarszym zachowanym źródłem do dziejów ruchu turystycznego na zamku jest księga wpisów zwiedzających założona w 1847 r. Księga ta to ponad 500 stron wpisów turystów odwiedzających zamek do 1854 r.³⁶

Pod koniec XIX w. w salach zamkowych zaczęto ekspozycje militaria, numizmaty i medale. Dzięki zachowanym aktom możemy prześledzić cały proces

Ryc. 3. Projekt witraża Karla Friedricha Schinkla do Wielkiego Refektarza na zamku malborskim wykonany w 1821 r., Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, zespół archiwalny Zarząd Odbudowy Zamku w Malborku, 206/738

³³ APE, ZOZ, poz. 45.

³⁴ APE, ZOZ, poz. 146–147.

³⁵ APE, ZOZ, poz. 573.

³⁶ APE, ZOZ, poz. 1028.

gromadzenia zbiorów muzealnych, poprzez ich nabywanie, m.in. zakup zbiorów militariów Teodora von Blella³⁷, a także zbiorów monet i starodruków zakupionych od pastora Schwandta³⁸.

Pośród materiałów zgromadzonych przez Zarząd Odbudowy Zamku w Malborku odnaleźć można źródła do dziejów samego miasta Malborka. Dwa działy w inwentarzu poświęcone zostały nabywaniu nieruchomości i gruntów miejskich, regulacji granic od strony południowej zamku, tj. od strony zabudowań miejskich, oraz związanych z nią procesom – łącznie 34 j.a.³⁹ Jednym z ciekawszych materiałów są umowy w sprawie korzystania z terenów zamkowych przez kolej wąskotorową⁴⁰ oraz całkiem spora grupa akt procesowych dotyczących sądowych sporów granicznych, zwłaszcza bardzo dobrze udokumentowany niemal dziesięcioletni spór z fotografem Ferdynandem Schwarzem, który w latach 1888–1889 sporządzał fotografie do roczników budowlanych, a następnie toczył spory o swoje atelier mieszczące się przy południowej fosie zamku⁴¹. Wśród szkiców i planów dotyczących samego zamku można także natrafić na szkice odrestaurowywanych kamienic z Wysokich Podcieni (Hohen Lauben) po pożarze miasta, jaki miał miejsce w 1899 r.⁴² Równie ciekawym materiałem do poznania rozwoju miasta na przełomie XIX i XX w. mogą być wyrysy kładzenia kabli telegraficznych i telefonicznych na starym mieście z 1909 r.⁴³

Spuścizna po działalności Zarządu Odbudowy Zamku w Malborku to bogaty zespół archiwalny, dokumentacja zarówno aktowa, fotograficzna, jak i ikonograficzna, szczegółowo prezentująca cały proces odbudowy zamku w XIX i na początku XX w. Po działalności Zarządu Odbudowy Zamku pozostał też szczątek innego zespołu archiwalnego – w jednym z odremontowanych budynków na Przedzamczu, dawnej stajni pocztowej, urządzono tzw. Heimatmuseum, rodzaj izby regionalnej, w której zgromadzono eksponaty kultury materialnej mieszkańców Żuław i Malborka. W Archiwum Państwowym w Elblągu z siedzibą w Malborku przechowywany jest szczątek zespołu liczący 5 j.a., i 12 centymetrów akt dotyczący właśnie owego muzeum regionalnego⁴⁴.

³⁷ APE, ZOZ, poz. 152.

³⁸ APE, ZOZ, poz. 153, 154.

³⁹ APE, ZOZ, poz. 268–295, 637–642.

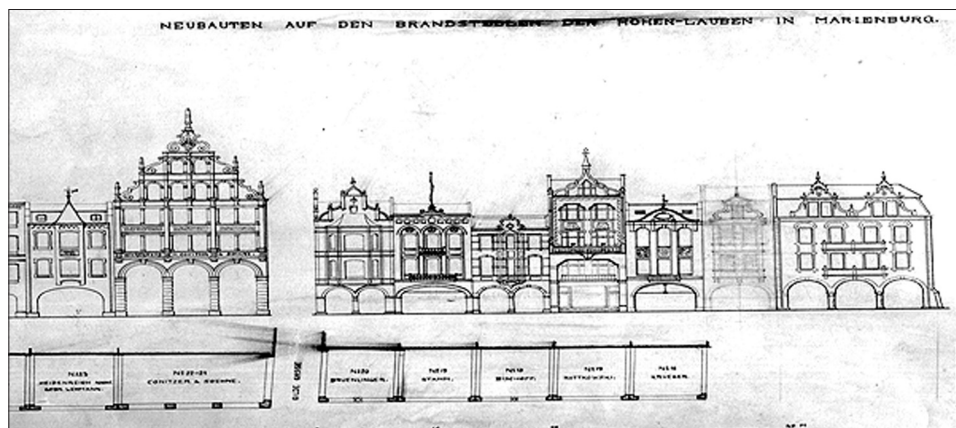
⁴⁰ APE, ZOZ, poz. 272–273.

⁴¹ APE, ZOZ, poz. 83–87.

⁴² APE, ZOZ, poz. 999.

⁴³ APE, ZOZ, poz. 549.

⁴⁴ APE, Muzeum Regionalne w Malborku, zespół nr 210.

Ryc. 4. Projekt odbudowy fasad kamienic na Hohen Lauben w Malborku po pożarze miasta w 1899 r., Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, zespół archiwalny Zarząd Odbudowy Zamku w Malborku, 206/999